

De Johanni(e)ter Orde in Nederland (3)

Tom Versélewel de Witt Hamer

De commanderij Wijtwerd bij Usquert in Groningen was samen met de commanderijen Warffum en Oosterwierum, beide eveneens in Groningen gelegen en Kerkwerve in Zeeland, één van de vier vrouwenkloosters die de Johanniter Orde in Nederland had. Voor Oosterwierum gold dit overigens maar tot 1481, het jaar waarin het zusterconvent werd omgevormd tot een broederconvent.

> Inleiding

De commanderij Wijtwerd wordt voor het eerst genoemd in een oorkonde van 1304. Hierin draagt paus Benedictus XI aan de abt van Oldenklooster op om de teruggave van de aan het Johanniter hospitaal-huis Wijtwerd ontvreemde goederen te bevorderen. Uit het feit dat de paus zich rechtstreeks met de commanderij bemoeide, kan al geconcludeerd worden dat de Groninger commanderijen pogingen in het werk stelden zich te onttrekken aan de zeggenschap van de balijer van Steinfurt (D) onder welke balije zij conform de organisatie van de orde ressorteerden. Dit leidde er onder meer toe dat - blijkens een oorkonde uit 1319 waarin uitspraak gedaan werd in een al lange tijd bestaand geschil tussen de balije Steinfurt en de Ommelander (Groninger) commanderijen - de commanderijen het recht kregen zelf hun commandeur te benoemen, wat hen een zekere autonomie verschafte. Deze gang van zaken is mogelijk verklaarbaar doordat in de Friese landen verschil-

lende kloostergemeenschappen aansluiting zochten bij goed georganiseerde orden, zoals de Johanniter orde, waarbij economische motieven en een ruime privilegiëring een belangrijke rol speelden. De bevoegdheid om zelf een commandeur te benoemen, sluit direct aan bij de regel van Benedictus en paste daarom beter bij de van oorsprong veelal Benedictijnse kloosterorden dan de regelgeving van een centraal geleide ridderlijke orde.

Geheel vrij in de benoeming van hun commandeur waren ze echter niet, omdat de heren van Ewsum op basis van een oorkonde uit 1353 het collatierecht van het klooster Wijtwerd opeisten. Het collatierecht was een algemeen gangbaar recht in de Ommelanden, waarbij de adel het recht had de pastoor te benoe-

Boerderij Kloosterwijtwerd bij Usquert (achterzijde), gelegen op een gedeelte van de oorspronkelijke kloosterwierde. Afbeelding volgende pagina: voorzijde.

Commanderij Wijtwerd

men. Voor wat betreft het klooster Wijtwerd behoeft de benoeming van een nieuwe commandeur de instemming van de jonkers van Ewsum. In een brief uit 1474 verklaart de toenmalig commandeur, Johannes Munter, dat de heren van Ewsum als stichters en beschermers van het klooster Wijtwerd, het collatierecht bezitten. Munter verwijst hierbij naar een oorkonde uit 1353 tussen jonker Ewe van Ewsum en de commandeur van het klooster, Tiacke van Noerdyck. Blijkbaar was de oorkonde - waarvan later is vast komen te staan dat het om een vervalsing ging - voldoende waarheidsgetrouw om het collatierecht te verkrijgen. Tot 1624 zouden zij hun aanspraken op het klooster behouden, waarna - na een langdurig proces - de rechten door de regering werden afgekocht en de bezittingen van het klooster vervielen aan de Staten van Stad en Lande van Groningen.

> Johannieter vrouwenkloosters

Om toezicht te houden op de bezittingen van de orde bepaalde het hoofdkwartier dat er van tijd tot tijd zogenaamde visitaties uitgevoerd moesten worden. In de jaren 1495 en 1540 werd het grootprioraat Duitsland gevisiteerd. De verslagen van deze visitaties zijn bewaard gebleven en geven ons nu een schat aan informatie. In het visitatieverslag van 1495 staat dat de commanderij Wijtwerd bewoond werd door een commandeur, frater Rodolfus Horenken, één kapelaan en vijftien vrouwen, die alle canonieke getijden lazen en zongen. Het visitatieverslag van 1540 noemt als vaste bewoners vijftien nonnen, drie priesters (inclusief de commandeur) en veel mannelijke en vrouwelijke personeelsleden. De nonnen droegen de mantel en het kruis van de Johannieter orde. Volgens een bewaard gebleven manuscript uit 1664 droeg de laatste non van het klooster, Margrietien Rotgers, 'een roodt cruys op 't kleed aen de rechter scholder'.

Het is opvallend dat de Groningse commanderijen vrouwenconventen waren. Van de overige Nederlandse commanderijen, 17 in getal, was alleen de commanderij Kerkwerf in Zeeland een vrouwenklooster en alle overige mannenkloosters. Bekijken

we echter de Groningse commanderijen in het licht van de balije Steinfurt waartoe zij behoorden, dan valt op dat in Frisia, de smalle maar lange reeks autonome gewesten langs de Noordzeekust, waartoe ook Groningen behoorde, van de 21 commanderijen er in 16 ook zusters woonden. Dit is opmerkelijk omdat de Johannieter orde niet bekend stond als een toevluchtsoord voor vrouwen. Sterker nog het was zelfs niet de praktijk van de orde om huizen voor vrouwen te hebben. Aangenomen wordt dan ook dat de Friese huizen van de Johannieter orde niet zijn gemodelleerd conform de richtlijnen vanuit de centrale organisatie. We zagen dat al in hun drang naar autonomie door zich aan de zeggenschap van hun balijer te Steinfurt te onttrekken. Vanaf de 12^e eeuw werden vrijwel alle kloosterorden geconfronteerd met een grote toeloop van vrouwen. De reactie hierop was dat de orden, en in het bijzonder de nieuwe en hervormingsgezinde onder hen, grote groepen vrouwen toelieten onder de hoede van hun mannenconventen. Door de in vergelijking met andere orden late opkomst van de Johannieter orde, werden hun kloosters dus relatief laat gesticht, behoudens dan die welke de overstap vanuit een andere kloostergemeenschap maakten. Dit betekende dat in de nieuw opgezette kloosters de bevolking niet bestond uit geschoolde nonnen of op te leiden 'maagden', maar uit lekenzusters. De meeste adspirant zusters hadden al een heel leven achter de rug en bekeerden zich pas op latere leeftijd waardoor zij nog slechts als leken-

Verguld zilveren kelk, 1542, uit de commanderij Wijtwerd. Bezit Jozef parochie Groningen. (Foto Groninger Museum)

zuster in het klooster konden worden opgenomen. Op langere termijn stond de kloosterorden wel voor ogen om de vrouwenconventen te transformeren naar conventen bestaande uit nonnen, wat door de kerkelijke overheden ook sterk werd gepropageerd.

De vrouwenkloosters stonden onder leiding van een commandeur en hadden een staf van lekenbroeders en -zusters die de dagelijkse arbeid verzorgden. In de ogen van de visitatoren hadden lekenzusters geen volwaardige status. Zij beheersten niet het Latijn en waren dus niet in staat het canonieke getijdengebied te zingen; zij werden dan ook niet als geprofeste ordeleden beschouwd. Tot circa 1480 was het in de Friese huizen echter de gewoonte om lekenbroeders en -zusters in de orde op te nemen, professie te laten afleggen en hun het kruis van de orde te geven. Zij werden dan ook beschouwd als volledig gerechtigde leden van de Johannieter orde. Overigens was dit niet uniek voor de Johannieter orde, ook binnen andere geestelijke kloostergemeenschappen kende men deze praktijk en zag men eind 15e eeuw een stroming op gang komen om lekenbroeders en -zusters te weren als volwaardige ordeleden.

Omdat de oorspronkelijke statuten van de orde niet in de opname van koorzusters voorzagen, werd voor hen een aparte leefregel opgesteld. Bij hun intrede in het klooster moesten de vrouwen een bruidsschat

inbrengen, waardoor er een zekere (elitaire) selectie plaatsvond onder hen die konden toetreden. In economisch opzicht waren vrouwenconventen kostbaar. Van de nonnen werd immers verwacht dat zij koorzangen zongen en geen (handen)arbeid verrichtten. Dit in tegenstelling tot de broeders. Lekenzusters daarentegen werden wel geacht allerhande werkzaamheden uit te voeren en zij werkten dus mee aan de inkomsten voor het klooster.

De late stichting van de kloosters van de Johannieter orde had in Friesland nog een nadelig aspect. De eerste en dus oudste kloosters van eerdere orden waren op het moment van stichting het best gedoteerd. Ze waren gelokaliseerd op die plekken met de meest rijke landerijen. Latere kloosters moesten genoegen nemen met armere gebieden. In algemeenheid kan gesteld worden dat de van oorsprong relatief rijke kloosters (zoals Wijtwerd) bevolkt werden door nonnen en de armere huizen door lekenzusters omdat de rijke kloosters veelal voortkwamen uit reeds bestaande kloostergemeenschappen, al dan niet voorzien van een nonnenconvent, die later dus pas toetraden tot de Johannieter orde.

> **Commanderij Wijtwerd**

Het klooster Wijtwerd zou in 1217 gesticht zijn. Volgens een oude kroniek van abt Emo van Bloemhof [ca. 1175-1237] van het klooster Wittewierum, viel het klooster in 1232 ten prooi aan de vlammen in een strijd tussen Hunsinge en Favelingo, twee streken in de Groninger Ommelanden. Zoals we al zagen claimden de heren Van Ewsum de stichters van het klooster geweest te zijn. Of het klooster als Johannieter klooster gesticht is of als klooster van een andere orde die later tot die der Johannieters overging, is niet bekend.

Uit archiefstukken zijn van de commanderij Wijtwerd over de periode begin 14^e tot begin 17^e eeuw ongeveer vijftien commandeurs bekend alsmede de periode waarover zij de leiding van het klooster hadden. De eerste commandeur waarvan ons de naam bekend is, heer Sybrandes, wordt echter pas in een oorkonde uit 1405 genoemd. Uit de diverse archiefstukken is een goed beeld op te maken met welke

zaken een commandeur van doen had. Uiteraard waren dat aangelegenheden die met het bestuur van de commanderij te maken hadden, maar ook kwamen politieke zaken aan de orde en geschillen tussen burgers en kerkelijke overheden.

De commanderij Wijtwerd bezat omstreeks het midden van de vijftiende eeuw drie zogenaamde 'voorwerken': het voorwerk Nijenhuis, in de nabijheid van het klooster zelf, een voorwerk in Ernstheem, ten westen van Baflo, en één te Maarhuizen, ten noordwesten van Obergum. Een voorwerk, ook wel uithof genoemd, was een bezitting van waaruit landgoederen of kloosterboerderijen werden beheerd, bestaande uit een min of meer kloosterlijk ingericht gebouw, waar één of meerdere kloosterbroeders verbleven. De door een commandeur aangestelde beheerder van een voorwerk werd hofmeester genoemd. Een hofmeester werd ondanks het feit dat hij buiten het klooster op zijn voorwerk woonde, toch tot de kloosterbroeders gerekend. Voor de buitenwereld was het onderscheid tussen een commanderij en een voorwerk niet altijd even duidelijk.

Het visitatieverslag van 1540 geeft vrij uitvoerige informatie over de bezittingen, de inkomsten en de uitgaven van de commanderij. De commanderij bezat veel land dat grotendeels verpacht werd en vier kapitale kloosterhoeven. In 'normale' jaren ontving de commanderij ongeveer 400 goudgulden aan pacht. Verder waren er inkomsten uit de verkoop van graan en vee. In totaal moeten de inkomsten ongeveer 1200 goudgulden per jaar geweest zijn. Van deze inkomsten moesten dagelijks 60 personen in

het klooster gevoed worden. Daar kwamen nog de gasten, vreemdelingen en soldaten bij, die het klooster voortdurend passeerden. Ook de armen werden niet vergeten en er waren op gezette tijden ook nog seizoenarbeiders. Verder waren er keizerlijke heffingen en moesten zij 'responsgeld' (jaarlijkse afdracht ten behoeve van de orde ook wel 'turkengeld' genoemd) betalen aan de balij van Steinfurt.

Wanneer een commanderij een parochiekerk bezat, kreeg zij ook daar bepaalde inkomsten uit. Daar stonden dan wel uitgaven voor onderhoud en bediening tegenover. De commanderij Wijtwerd bezat vermoedelijk het patronaatsrecht van de parochiekerken te Maarhuizen en Lutjesaaksum bij Baflo. Omdat deze laatste kerk rond 1465 in zeer slechte staat verkeerde en de parochianen arm waren en de kerk niet zelf konden restaureren, verkreeg de commanderij toestemming van de bisschop van Munster de kerk af te breken. Als voorwaarde werd gesteld dat op de plaats waar de kerk gestaan had, een kapel met altaar moest worden opgericht ten behoeve van het zieleheil van de stichters en donateurs van de kerk en van hen die daar gestorven waren. Tegelijkertijd werd de parochie Lutjesaaksum opgeheven en de parochianen elders ingedeeld. De kerk in Maarhuizen is in het jaar 1726 afgebroken.

De commanderij Wijtwerd bezat in de stad Groningen een 'refugium', een ordehuis binnen de muren van de stad. Dergelijke refugia hadden een tweeledig doel. Zij dienden als veilige schuilplaats tijdens de voortdurende oorlogen en tegen woeste bandes, die de van mondvoorraden en kostbaarheden

Links het (oude) wapen van de gemeente Usquert waarin ter herinnering aan de commanderij Wijtwerd het Johannierter kruis is opgenomen. Na de gemeentelijke herindeling van 1991 is de gemeente Usquert onderdeel geworden van de nieuwe gemeente Eemsmond. Ook in het wapen van Eemsmond (rechts) is het Johannierterkruis opgenomen.

(Afbeeldingen: Hoge Raad van Adel)

Wel een mooie windvaan, maar niet van de commanderij Wijtwerd

Op de schuur van één van de twee boerderijen die tegenwoordig op de plaats staan waar vroeger het klooster Wijtwerd gestaan heeft, prijkt een windvaan met een wapenafbeelding. Het verhaal dat bij de - aan het klooster Wijtwerd toegeschreven - windvaan hoort, is het volgende. Rond 1904 zou op het voormalige kloosterterrein een gebouwtje gesloopt zijn dat werd aangeduid als 'de kapel'. De toenmalige aannemer die de sloop uitvoerde zou de windvaan hebben meegenomen en hem vele jaren later, bij de renovatie van de schuur in 1961 hebben teruggegeven aan de vader van de huidige bewoner van de boerderij.

Het wapen op de windvaan liet zich eenvoudig achterhalen als zijnde het familiewapen van de Groningse adellijke familie Gruys. Alleen komen de kleuren niet overeen wat zich laat verklaren door het feit dat de bewoners van de boerderij de roodkoperen windvaan na vergulden voorzien hebben van kleuren die zij passend vonden. Zo werd de oorspronkelijk zwarte Friese adelaar donkergroen en de oorspronkelijk zilveren burcht roodbruin.

In de provincie Groningen komen we meerdere kerken en borgen tegen waar een windvaan met een familiewapen op prijkt. In al deze gevallen is er een duidelijke relatie tussen de betreffende familie en het goed. Bij de borgen betrof het veelal de bewoners en bij de kerken de familie die het collatierecht van de betreffende kerk bezat. Het collatierecht was het recht om de pastoor en later - na de Reformatie - de predikant te benoemen. Zo zien we heden ten dage op de kerk van Sebaldeburen nog een windvaan met het familiewapen Gruys-

Horenken, waarvan vaststaat dat de familie Gruys aldaar het collatierecht bezat.

Bij Wijtwerd lag dat echter anders. Blijkens een bewaard gebleven brief uit 1474, maakte de familie Van Ewsum aanspraak op het collatierecht van het klooster Wijtwerd. Dat zij dit recht ook bezaten blijkt uit het feit dat de benoeming van een nieuwe commandeur van het klooster hun instemming moest hebben. Op basis hiervan zouden we eerder verwachten het wapen Van Ewsum op de windvaan aan te treffen in plaats van het wapen van de familie Gruys. Enige relatie tussen de familie Gruys en het klooster of de latere boerderijen heb ik namelijk niet kunnen vaststellen. Wat ook vreemd is, is dat in een artikel uit 1829 de schrijver daarvan, J.G. Rijkens, een opsomming geeft van wat er op dat moment nog aan restanten van het klooster over is. Hij rept echter met geen woord over 'de kapel'. Mogelijk werd er later een gebouwtje mee aangeduid dat op de plaats stond van de vroegere en al veel eerder afgebroken kapel.

In een artikel van K.T. Meindersma uit 1999 over Groninger windvanden wordt een aantal windvanden met familiewapens behandeld uit de eerste helft van de 18^e eeuw. Navraag bij de heer Meindersma mijnerzijds leerde dat hij bij zijn onderzoek geen oudere windvanden van dit type in Groningen was tegengekomen, met andere woorden hij vond het hoogst onwaarschijnlijk dat de windvaan met het wapen Gruys een windvaan uit de 16^e eeuw zou zijn, wat zou moeten als de vaan van het klooster afkomstig was omdat het klooster begin 17^e eeuw is afgebroken. Uit vorenstaande kan dan ook geconcludeerd worden dat het niet waarschijnlijk is dat de windvaan afkomstig is van het klooster Wijtwerd, waarbij de vraag resteert waarvandaan dan wel.

De familie Gruys was eigenaar van de borg Lellens nabij Middelstum. Ook bewoonden zij het huis Froma

in Wirdum dat later tot boerderij is getransformeerd. Veel huizen zijn in de 19^e eeuw gesloopt waarbij de inboedel op zogenaamde 'boeldagen' in het openbaar werden verkocht, en veel goederen in het bezit van de tot welstand gekomen boeren kwamen. Zo zou de windvaan afkomstig kunnen zijn van de borg Lellens die rond 1900 gesloopt werd, maar net zo goed van een ander eertijds in bezit van de familie Gruys geweest goed. Waarvandaan precies zal wel nooit meer vast te stellen zijn. Zeker is echter dat de windvaan niets met de oorspronkelijke Johanniter commanderij Wijtwerd te maken heeft gehad en pas veel later beland is op de plek waar het klooster eertijds stond.

voorzien kloosters niet ontzagen. Tevens dienden zij als verblijf tijdens barre weersperioden en als ontspanning, maar ook om van daaruit de wereldlijke belangen van de commanderij waar te nemen. Uit een akte uit 1598 blijkt dat het refugium van de commanderij Wijtwerd zich bevond in de Butjesstraat en bestond uit een huis met tuin en stallen. Waar dit "Wijtwerder-huis" precies gestaan heeft, is niet bekend.

Tot 1580, het jaar dat de rooms-katholieke stadhouder van de drie noordelijke gewesten, de graaf van Rennenberg, zich afscheidde van de Unie van Utrecht, was er van de reformatie weinig merkbaar. Een oorlog tussen de Spaanse Ommelanden en het staatse Friesland was het gevolg. Deze zou duren tot 1594 het jaar waarin Groningen zich overgaf aan prins Maurits, waarbij in het zogenaamde Tractaat van Reductie bepaald werd, dat er in Groningen en de Ommelanden geen andere godsdienst zou worden uitgeoefend dan de gereformeerde. Ten gevolge van het tractaat kwamen de kloostergoederen al spoedig in handen van de Provinciale Staten. Alleen voor de goederen van de Johanniter orde werd een uitzondering gemaakt. Zij werden op dezelfde manier behandeld als de commanderijen in de overige geünieerde provincies, waaruit blijkt dat er toch wel enig ontzag was voor deze door ridders geleide kloosterorde.

De Staten van Holland en Westfriesland hadden in 1577 bepaald dat de commanderij Haarlem alle in beslag genomen goederen zou terugkrijgen. De commanderijen in Groningen rekenden op een soortgelijke behandeling. Toen echter de laatste commandeur van Wijtwerd, Johannes ab Oosterwyck, in 1618 overleed, maakten de Staten van Groningen

aanstalten om de commanderij goederen aan zich te trekken. Hier werd door Caspar van Ewsum, heer van Nienoord, een stokje voor gestoken op basis van een 'vidimusbrief' uit 1474, waaruit bleek dat de familie Van Ewsum aanspraak kon maken op de commanderij bezittingen. Na een slepend proces tussen Van Ewsum en de Staten van Groningen, sloten zij in 1624 een overeenkomst waarbij Van Ewsum voor 6000 Karolusgulden afstand deed van zijn aanspraken op Wijtwerd en de bezittingen vervielen aan de Staten van Groningen. Het inmiddels in verval geraakte klooster werd spoedig gesloopt.

> Overblijfselen

Op de plaats waar het klooster Wijtwerd gestaan heeft, is kort na de sloop een boerderij gebouwd met de tegenwoordige naam 'Kloosterwijtwerd'. In 1659 treden Cornelis Arends en Marijcke Jans op als eerste 'beklemden meijers' [recht van beklemming is een eeuwigdurend, ondeelbaar zakelijk recht van het gebruik van andermans grond]. Zij waren voorouders van de huidige eigenaren-bewoners van de boerderij. De boerderij bezit nog tal van kenmerken die aan de Johanniter periode herinneren. Enkele zijn authentiek en enkele zijn in latere perioden aangebracht. Naast deze boerderij is in latere tijd nog een tweede boerderij gebouwd. Beide boerderijen staan op de restanten van de oorspronkelijke wierde, die het klooster tegen overstromingen moest behoeden, gelegen aan de Kloosterwijtwerderweg te Usquert (huisnummers 4 en 6).

Woonhuis van de tweede op de wierde gebouwde boerderij. Op de gevel van het huis het Johanniterkruis, op de voorgrond een gedeelte van de oorspronkelijke kloostergracht.

Schouw

Het meest in het oogspringend is een monumentale schouw uit 1461. Op de schouw zijn drie wapens aangebracht: het Johannieter (Maltezer) kruis op een rode ondergrond, het wapen van de Johannieter orde zijnde een wit balkenkruis op een zwarte ondergrond en het wapen van de commandeur Johannes Munter. Tussen de wapens is de tekst 'Anno dmM CCCCLXI' (Anno domini 1461) aangebracht. Oorspronkelijk was de achterwand betegeld met blauw geglazuurde tegels die later vervangen zijn door tegels met de hoofden van Johannes Munter en Evert Josten en het jaartal 1587. Van deze tweede serie tegels is er slechts één bewaard gebleven.

Veronica-statie

In iedere katholieke kerk treft men op de zijmuren een zogenaamde 'kruisweg' aan, het lijdensverhaal van Jezus, afgebeeld op 'staties', vrij vertaald uit het Latijn als 'stilstaan'. Een plek om stil te blijven staan voor gebed. Tegenwoordig bestaat een kruisweg uit veertien staties, vroeger waren dat er zeven. De Veronica-statie uit het klooster Wijtwerd is er een uit een serie van zeven en dateert van rond 1550. Zij stelt Simon van Cyrene voor die de onder het gewicht van het kruis neervallende Jezus helpt. Ook zien we de knielende Veronica die de doek toont waarmee zij het gelaat van Jezus heeft afgeveegd en waarop zich het gezicht van Jezus in bloed heeft afgebeeld. Onder de statie staat de tekst: "O mensche dit doe ik voor dij, Wat doe stu weer bij mij". Links van de tekst het wapen van de orde en rechts een wapen met een lelie.

Ramen

De bewoners van de oudste boerderij hebben in de 19^e eeuw glas-in-lood-ramen laten aanbrengen met het Johannieter kruis en een wapen met een lelie dat op meerdere overblijfselen voorkomt. Ook in de boerderij bevindt zich als onderdeel van een tussendeur een raam waarin door houtwerkverdeling het Johannieter kruis is afgebeeld.

Haardplaat

Een bewaard gebleven ongedateerde haardplaat zal vermoedelijk vroeger een plaats in de schouw gehad hebben. Op de plaat zijn de ploeger en de zaaier afgebeeld met de tekst 'Gloria in excelsis deo – et in terra pax' alsook de Hebreeuwse tekst 'Jahweh'.

Ook op andere plaatsen in de provincie Groningen zijn nog restanten uit de commanderij Wijtwerd terug te vinden. Naast enkele voorwerpen in het bezit van het Groninger Museum zijn te noemen:

Verguld zilveren kelk

De Sint Jozefkerk in Groningen heeft in haar bezit een verguld zilveren kelk van circa 25 cm hoog (zie afbeelding voorpagina en blz. 16). Op de voet een gegoten kruisbeeldje en 11 gegraveerde voorstellingen: Christus in Gethsémané, de judaskus, de geseling, de kruisdraging, de kruisiging, de kruisafneming, de "Arma Christi" (wapen van Christus' lijdenswerktuigen), de opstanding, de Madonna, en als voorafbeelden van Christus' lijden het offer van Abraham en Mozes met de koperen slang. Langs de rand staat een Latijnse tekst: "Qui manducat hunc panem vel biberit calicem domini indigne reus erit corporis et sanguinis domini" (1 Corinthiërs 11 : 27). Vrij vertaald: "Wie dit brood eet of uit de kelk van de Heer drinkt, is het lichaam en het bloed van de Heer niet waardig". Onder de voet staat een opschrift betreffende de schenking en het gewicht: "Frater Wolterus Gherardi Groninganus, commendator in Witwert. Anno 1542, Twe end viiftichste half loet min 1½ verdel".

Golgotha reliëf

In de RK kerk van de Heilige Jacobus de Meerdere te Uithuizen bevindt zich een in zandsteen uitgevoerd reliëf van 100 x 117 cm waarvan het vermoeden bestaat dat het afkomstig is uit de commanderij Wijtwerd. Het reliëf toont Jezus aan het kruis, hangend tussen de twee misdadigers. Het stuk dateert uit circa 1550. Onder het reliëf bevindt zich een latei van zandsteen uit het jaar 1554. Op de latei de Latijnse tekst: "Attendite et videte si est dolor sicut dolor meus hie primo. Anno MVCLIII". "Hie primo" is een verkorting van "Hiereremie lamentationum in primo capitulo". De vertaling van de tekst is: "Aanschouwt en ziet of er een smart is gelijk mijn smart. Klaagliederen van Jeremia, eerste hoofdstuk. In het jaar 1554". Links van de tekst een wapen met een lelie en rechts het Johannierter kruis.

Bronnen:

- G.F. Noordhuis: De Johanneters in Stad en Lande, Warffum 1990.
- R.G. Hopma Zijlema: Klooster Wijtwerd Usquerd, Nieuwolda 1966.
- J.A. Mol: De Johanneter zusters in middeleeuws Friesland, in Tota Frisia in Teilsichten. Festschrift für Hajo van Lengen, Aurich 2005, pag. 173-197.

